

УДК 791.83.01:03

ЦИРКОВЕ МИСТЕЦТВО: АСПЕКТ ДУХОВНО-ЕСТЕТИЧНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

Світлана ШУМАКОВА

*Кафедра теорії та історії культури,
Харківська державна академія культури,
Бурсацький узвіз, 4, Харків, Україна, 61057
тел.: 063 649 57 12, e-mail: svetlana.klr@mail.ru*

Досліджено аспекти впливу циркового мистецтва на формування і розвиток внутрішнього світу особистості. Проблематика взаємозв'язку мистецтва й особистості становлять перманентний науковий інтерес. Розглянуто феномен циркового мистецтва в контексті духовно-естетичної сфери особистості. Виявлено його сутність, значущість із позиції засобів особливо актуальної в цей момент гармонізації відносин зі світом і зі самим собою, обґрунтовано духовно-естетичні можливості циркового мистецтва. Розкрито, що механізми існування й еволюції циркового мистецтва, відбиваючи “урочистість здатностей”, персоніфікують культурний потенціал глядача шляхом засвоєння духовного досвіду і ціннісних орієнтирів цирку.

Ключові слова: циркове мистецтво, духовність, естетичне виховання, формування морально-естетичних основ особистості, світоглядні установки і орієнтири.

У сучасному світі відбуваються процеси системної модернізації різних сфер життя суспільства. Ці процеси охопили і світ мистецтва, виводячи в авангард і підкреслюючи особливу значущість впливу мистецтва на людину. Всезагальність естетичного виховання є важливим принципом формування морально-естетичних основ особистості, що впливають на затвердження світогляду і переконань. Розвиток образного мислення – один із домінантних векторів естетичного виховання, суть якого в розкритті внутрішнього глибинного сенсу одиничного явища через сприйняття його цілісного образу і розуміння образів-узагальнень, що містяться в ньому. Усе людське сприйняття символічне – усі структурні властивості суть узагальнення [1, с. 274]. Сприйманий окремий об'єкт символічно заміщає цілу категорію об'єктів; сприймана нами дійсність через її істотні ознаки реалізується у витворах мистецтва і створюваних мистецтвом “абстрактних” характеристиках. Знання, що отримуються про навколишню дійсність через органи чуття, не дають змоги дізнатися, якою є природа об'єктів зовнішнього світу. Сприйняття не може обмежитися фіксацією образів, охоплених органами чуття, воно шукає структуру. По суті, сприйняття і є не що інше, як виявлення структури, яка вказує на елементний склад об'єкта і його внутрішні взаємозв'язки. Саме в результаті відкриття структури на світ з'являється витвір мистецтва – не просто виразна копія об'єкта, а форма, породжена сприйняттям художника. Сприйняття і мислення взаємодіють, доповнюючи один одного. У розвитку художнього образу твору, який

постає однією з форм образного мислення, сконцентрована інформація про явища навколишнього світу [1, с. 274–275].

Художнє мислення вибудовує систему пізнання, яка сприяє прищепленню захоплення мистецтвом і формуванню потреби в ньому. Надалі усі нові знання оформлюються в міцну систему уявлень про місце, роль або значення того чи іншого явища, що його викладає і представляє мистецтво [12, с. 102–103].

Мистецтво як форма світогляду за всіх часів істотно впливало на розвиток суспільства і людини, орієнтуючись на формування внутрішнього світу особистості. Проблематика взаємозв'язку особистості і художнього твору завжди цікавила і продовжує цікавити науку.

За силою свого емоційного впливу на реципієнта і наповненістю загальнолюдським сенсом у складній системі мистецтв вирізняється сучасне циркове мистецтво, сутнісне призначення якого – дивувати і захоплювати, демонструючи людську досконалість, красу тіла і майстерність [3, с. 2]. Домінуючий вектор орієнтованості циркового мистецтва – формування вигляду людини загалом, соціальна його роль – вплив на людину всебічно, в усій повноті її духовної природи, яка розвиває цілісність особистості. Ефективність впливу засобами цирку пов'язана зі здатністю зачіпати різні сфери особистості: емоції, почуття, інтелект, моральні погляди і переконання, впливати на світогляд, у чому, власне, і криється дослідницький інтерес до нього, що відображений у статті.

Актуальність визначеної проблематики обумовлена недостатньою дослідженістю в науковому дискурсі циркового мистецтва як засобу естетичного виховання і формування морально-естетичних основ особистості, необхідністю виявлення потенціалу цирку в зазначеному контексті, що й визначає мету цієї статті.

Дослідження спирається на праці теоретиків-циркознавців (В'ячеслава Барінова, Сергія Макарова, Володимира Сергуніна та ін.), праці філософів мистецтва (Юрія Борєва, Мойсея Кагана), науковців у галузі вивчення аспектів специфіки мистецтва, зокрема естетичного (Андрія Бурова, Леоніда Столовича), пізнавального (Анатолія Калінкіна, Миколи Скурту) і виховного (Валентина Толстих), а також праці з “емоційної” теорії мистецтва (Лева Виготського).

Естетичний розвиток особистості стосовно мистецтва залежить від рівня художнього сприйняття і здатності оцінити витвір мистецтва. “Сприйняття – це віддзеркалення предметів і явищ у сукупності їх властивостей і частин при безпосередній дії їх на органи чуття” [14, с. 195]. Сприйняття концентрує матеріал процесу пізнання, далі на вищому когнітивному рівні мислення розпочинає його обробку, воно без мислення було б даремне, мисленню без сприйняття не було б над чим роздумувати [1, с. 154].

Виділяючи форми художнього мислення (конструктивну, образотворчу, декоративну), вчені стверджують, що форми, майже не існуючи у вичлененому, невзаємопов'язаному вигляді, формують середовище людського життя, її духовно-емоційний стрижень – морально-естетичні позиції та ідеали, орієнтованість реагування на ті чи інші явища життя [11; 12]. Синтез ціннісних орієнтирів – світоглядних, моральних, естетичних – окреслює людську духовність.

При цьому теоретик циркового мистецтва В. В. Сергунін визначає сьогодення культури: “Якщо судити про стан культури, враховуючи її затребуваність населенням, естетичні сподівання і переваги, ми очевидно, живемо у стані після «кінця світу». Словосполучення, майже постійно вживані в коментарях спеціалістів до

проведеного опитування «криза моралі», «культурна катастрофа», «духовний колапс» [14, с. 66].

Гуманітарний, точніше духовний розвиток особистості, формування естетичних і моральних її якостей значною мірою визначаються емоційною основою, здатністю бачити і розуміти прекрасне в навколишньому житті, залученням до мистецтва. Виховання моральних якостей особистості ґрунтується на розумінні й освоєнні моральних цінностей, що становлять сучасну загальнолюдську мораль, готовності людини до усвідомленого залучення до процесу власного морального розвитку.

Важливим джерелом розвитку, емоційного й естетичного удосконалення, формування і корекції ціннісних орієнтацій особистості постає морально-естетичне виховання, формування у кожної людини потреби відповідати загальноприйнятим моральним нормам. Важливе місце в процесі морально-естетичного виховання особистості займає мистецтво, яке дає змогу людині реалізувати свої можливості, залучити його до накопиченого людством досвіду, загальнолюдських інтересів і устремлінь.

Морально-естетична сфера особистості є інтеграційною властивістю, що забезпечує позицію людини в ситуаціях морального вибору, естетичне сприйняття явищ дійсності, усвідомлене ставлення до життя в усіх його проявах, удосконалення навколишнього світу на основі моральних і естетичних цінностей [7, с. 58].

Глибинне пізнання зв'язків у сфері духовного життя людини визначає, як згадувалося вище, мистецтво – ядро і головний засіб естетичного сприйняття. Циркове мистецтво специфікується особливою емоційно-образною характеристикою віддзеркалення дійсності. Основні концепції мистецтва вітчизняної науки (пізнавальна, виховна, естетична) повністю не відображають його сутності, їх підхід до розгляду специфіки циркового мистецтва крізь призму однієї з функцій не виявляє істинну його природу. Припустимо, що специфічні особливості цирку зможе відобразити спроба єдиної основи його тлумачення.

Кожен історичний етап розвитку культури виразно розкриває феномен циркового мистецтва, який створює для свого глядача “іншу реальність” – світ життєвих перипетій, виражених спеціальними образно-символічними засобами цирку. У цьому світі є актуальними проблеми естетики і духовності, відбиті в домінантному художньому образі сучасного циркового мистецтва – досконалії людини. Залучення до згаданого світу, самовираження і самопізнання в ньому становлять одну з потреб людської душі. Цирк говорить з реципієнтом мовою своїх образів, виявляючи істотний характер явищ багатогранного і багатобарвного світу, передусім у контексті гармонізації цілісної особистості.

Специфіку циркового мистецтва визначає пріоритет емоційної складової образності його природи, яка викликає сплеск емоцій і почуттів реципієнта: вплив обумовлює властива цирку іманентна здатність збуджувати почуття естетичної насолоди. Циркове мистецтво відбиває “урочистість здібностей” у злитті з красою тіла циркового артиста, іншими словами, естетично повторно створює або наново відкриває цілісну людину з погляду законів краси, збагачуючи її природу і виразно прославляючи [2, с. 19]. Отже, відзначимо, цирк творить естетичну потребу не лише розуміти і відчувати прекрасне, але й вносити його до життя.

Циркове мистецтво, святкове за своєю суттю, заперечує “прозу дійсності” з її банальними сторонами, залучаючи глядача до особливого натхненного світу, в якому глядач знаходить своєрідну проекцію своїх переживань. Як художня

форма відтворення життя, циркове мистецтво робить об'єктивно можливою трансформацію почуттів, емоцій людини, примушуючи неприборкані пориви проявлятися в опромінюючому почутті захвату, у польоті фантазії, пом'якшуючи "грубість" інстинктів, і таким способом глядач естетично опановує свою внутрішню стихію та гармонізує її.

Циркове мистецтво художньо втілює систему світоглядних і естетичних цінностей, що обумовлюють його виховну функцію. За своєю природою воно чуже повчанню, припису, його метою є створення цирковими засобами образного ореолу навколо позначених орієнтирів. Глядач, актуалізуючи, засвоює цінності, надаючи їм власні інтерпретації. Отже, споглядаючи й інтерпретуючи, глядач долучається до процесу співтворчості, яка впливає на розвиток особистості.

Циркове мистецтво по-своєму ексцентрично передає навколишню дійсність. Одна і та ж реальність різними своїми сторонами схоплюється і, відповідно, відбивається виразними засобами різних мистецтв, що обрамляють смислове ядро цирку – трюк. Синтез безлічі мистецтв, у якій визрів сучасний цирк, обумовлює колоритність, деяку рельєфність його художніх образів. Переважаючим началом в естетичному полі цирку є те, що в центрі його уваги завжди залишається устремління до образу красивої, внутрішньо наповненої, що реалізує свій потенціал, людини, для якої навіть неможливе може стати реальним. Іншими словами, основою є розвиток вищих людських якостей, що ушляхетнюють розум і серце. Мова виразності цирку зумовлює для реципієнта вторгнення роздумів про згадану досконалість, що набувають на манежі цілком явних контурів, у повсякденне життя.

Майстри манежу, щодня ризикуючи життям, розширюють межі доступного людині. Циркове мистецтво, як "глибокий знавець людської природи", що віртуозно володіє трюковою лексикою, за допомогою своїх специфічних рис, зокрема, "сутнісної автентичності" [2] (адже в цирку неможлива халтура; трюки, особливо пов'язані з ризиком для життя, неможливо виконувати "впівноги"), життєствердної орієнтованості, ексцентричності образів тощо, обумовлює досягнення балансу між внутрішнім і зовнішнім світом глядача, розкриваючи в художньому втіленні постійне прагнення до зростання.

Вбираючи в себе віками карнавальні форми, фольклорні й етнографічні риси і традиції, концентруючи досвід безлічі поколінь, циркове мистецтво творить свою ціннісну систему людського життя. Еволюційна історія циркового мистецтва демонструє, що розвивали цирк, формували нові жанри, стилістично ускладнювали і синтезували з класичними мистецтвами у формі художньої поліфонії подорожуючі, в сучасній ситуації – гастролуючі циркові артисти, які здавна передавали між країнами і народами, між поколіннями й епохами ціннісні орієнтири.

Ексцентричність, властива цирку – не просто форма, а особливий художній зміст, що розкриває усю владу людини і над простором, і над тваринним світом, і над власним тілом, і над своїми почуттями. Ексцентричність – розширення сфери свободи людини і свідчення її безмежної влади над усім світом, як певне формування дійсності за законами краси.

Підводячи підсумки, зазначимо: художня концепція цирку розкривається його знаковим засобом – трюком, оформленим образотворчо-виразними засобами, певним аудіовізуальним рядом, який постає обрамленням трюкового змістовно- і формотворного начала циркових художніх образів. Яскраво представлене в цирку

образне сприйняття навколишнього світу посилює емоційну основу пізнання й отримання ціннісних установок, що сприяють духовному оформленню особистості.

Можна сформулювати, що механізми існування й еволюції циркового мистецтва стверджують, що розвиток духовної, цілісної і всебічної, естетичної і моральної сфери особистості є постійним джерелом будівничої творчості цирку, який збагачує і посилює емоційну основу особистісного пізнання. Засвоюючи духовний досвід, ціннісні орієнтири, які транслює циркове мистецтво, глядач персоніфікує отриманий культурний потенціал як свій власний, як багатство свого “я”. Змістовні критерії циркового мистецтва обумовлюють здійснення особою саморефлексії і знаходження свого місця в житті і суспільстві.

Список використаної літератури

1. *Арнхейм Р.* Новые очерки по психологии искусства / Р. Арнхейм: пер. с англ. Г. Е. Крейдлина. – М. : Прометей, 1994. – 352 с.
2. *Баринов В. А.* Художественно-образная структура циркового искусства : монография / В. А. Баринов. – М. : МГУКИ, 2005. – 192 с.
3. *Баринов В. А.* Эстетические эмоции в художественно-образной структуре циркового искусства: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. философ. наук: спец. 09.00.04 “Философская антропология, философия культуры” / В. А. Баринов. – М. : МГУ, 2009. – 15 с.
4. *Борев Ю. Б.* Эстетика / Ю. Б. Борев. – М. : Высшая школа, 2002. – С. 411.
5. *Буров А. М.* Эстетическая сущность искусства / А. М. Буров – М. : Искусство, 1956. – 292 с.
6. *Выготский Л. С.* Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Искусство, 1986. – 341 с.
7. *Зауторова Э. В.* Нравственно-эстетическое воспитание личности с позиции экзистенциального подхода / Э. В. Зауторова : Мат-лы науч.-практ. заочн. интернет-конф. под науч. ред. М. И. Рожкова – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2013. – С. 57–61.
8. *Зауторова Э. В.* Ситуации морального выбора в нравственном развитии личности (на материале ситуаций из художественных произведений) Э. В. Зауторова. – Вологда : ВИПЭ ФСИН России, 2013. С. 68–74.
9. *Каган М. С.* Начала эстетики / М. С. Каган. – М. : Искусство, 1964. – 218 с.
10. *Калинкин А. Т.* Эстетический идеал, искусство, познание / А. Т. Калинин. – М. : МГУ, 1983. – 119 с.
11. *Макаров С. М.* Театрализация цирка / С. М. Макаров. – М. : Либроком. – 288 с.
12. *Неменский Б. М.* Мудрость красоты: О пробл. эстет. воспитания: Кн. для учителя; 2-е изд., перераб. и доп. / Б. М. Неменский. – М. : Просвещение, 1987. – 253 с.
13. *Неменский Б. М.* Изобразительное искусство и художественный труд: прогр. / Б. М. Неменский, Н. А. Горяева. – М. : Просвещение. 2010. – 67 с.
14. *Общая психология.* Под ред. В. В. Богословского и др. 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1981. – С. 195.
15. *Сергунин В. В.* Современный цирк. Поиск смыслов / В. В. Сергунин // Процирк. – 2005. – № 5. – С. 66-69.
16. *Скурту Н. П.* Искусство как познание / Н. П. Скурту. – Кишинев : Штиинца, 1988. – 73 с.

17. *Столлович Л. Н.* Философия красоты / Л. Н. Столович. – М. : Политиздат, 1978. – 118 с.

18. *Толстых В. И.* Искусство и мораль / В. И. Толстых. – М. : Политиздат, 1973. – 440 с.

Стаття надійшла до редколегії 20.02.2014

Прийнята до друку 23.04.2014

CIRCUS ART: THE ASPECT OF PERSONALITY'S SPIRITUAL AND ESTHETIC SPHERE

Svitlana SHUMAKOVA

*Department of Theory and History of Culture,
Kharkiv State Academy of Culture,
Bursatskyi Uzviz 4, Kharkiv, Ukraine, 61057
tel. 063 649 57 12, e-mail: svetlana.klr@mail.ru*

The article touches upon the aspects of effect that the circus art has on the formation and development of personality's inner world. The problem of interrelation between the art and personality represents a permanent scholarly interest. The phenomenon of circus art within the context of personality's spiritual and esthetic sphere was reviewed. Its essence and significance from the viewpoint of instruments of harmonizing relationships with the world and oneself that currently attains the contemporary importance have been outlined, and spiritual and esthetic potential of the circus art has been substantiated. It was shown that the circus art existence and evolution mechanisms, while reflecting the 'triumph of abilities', personify the spectator's cultural potential via digestion of the circus's spiritual experience and value-related benchmarks.

Key words: circus art, spirituality, esthetic upbringing, formation of personality's moral and esthetic principles, worldview-related guidelines and benchmarks.

ЦИРКОВОЕ ИСКУССТВО: АСПЕКТ ДУХОВНО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ ЛИЧНОСТИ

Светлана ШУМАКОВА

*Кафедра теории и истории культуры,
Харьковская государственная академия культуры,
Бурсацкий спуск 4, Харьков, Украина, 61057
тел. 063 649 57 12, e-mail: svetlana.klr@mail.ru*

Затронуты аспекты влияния циркового искусства на формирование и развитие внутреннего мира личности. Проблематика взаимосвязи искусства и личности представляет перманентный научный интерес. Рассмотрено феномен циркового искусства в контексте духовно-эстетической сферы личности. Выявлено его сущность, значимость

с позиции средств особенно актуальной в настоящий момент гармонизации отношений с миром и с самим собой, обосновано духовно-эстетические возможности циркового искусства. Раскрыто, что механизмы существования и эволюции циркового искусства, отражая “торжество способностей”, персонифицируют культурный потенциал зрителя через усвоение духовного опыта и ценностных ориентиров цирка.

Ключевые слова: цирковое искусство, духовность, эстетическое воспитание, формирование нравственно-эстетических основ личности, мировоззренческие установки и ориентиры.